

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ СВІТСЬКОЇ І ДУХОВНОЇ ВЛАДИ У ДЕРЖАВАХ ХРЕСТОНОСЦІВ (XI – XIII СТ.)

У статті висвітлюються церковно-державні відносини у державах хрестоносців, що були засновані західноєвропейськими рицарями після першого хрестового походу на Близькому Сході. Значна увага приділена характеру стосунків між представниками православної та католицької християнських конфесій.

Ключові слова: Хрестові походи, держави хрестоносців, Візантійська імперія, християнство, церковно-державні відносини.

Постановка проблеми. Сьогоднішній світ – світ надзвичайно багатоманітний, різнобарвний та неоднозначний. Світ, що переживає добу “глобалізації” і в той же час намагається не втратити своєї неповторності. Сьогоднішнє людство, шукаючи шляхи до більш глибокого розуміння свого минулого, робить спроби не повторити його помилок. Адже саме в ньому криється багато невирішених проблем, які сучасна цивілізація отримала у спадок. І вирішувати ці питання змушує час.

Однією з таких наболілих проблем – є проблема церковно-державних стосунків. Конфлікти на релігійному ґрунті, що виникали і виникають забираючи все нові і нові людські життя, дестабілізують сьогоднішнє і роблять проблематичним мирне майбутнє. Тому, всебічний аналіз державно-церковних взаємовідносин здатен допомогти зрозуміти складну ситуацію у релігійних конфесіях світу. Вивчення цих неоднозначних процесів сприятимуть й виявленню причин міжконфесійних конфліктів та шляхів їх подолання. Адже для громадянського єднання віруючих необхідні їхня добра воля, розуміння одне одного, широкий екуменічний діалог. Таким чином, окрім суто наукового інтересу, **актуальність** обраної автором статті теми зумовлена також необхідністю подолання певної міжконфесійної відчуженості, побудовою громадянського суспільства.

Ведучи розмову про боротьбу світської і духовної влади у Європі, особливо хотілося б зупинитися на унікальному явищі, в основі якого теж лежали теократичні тенденції – хрестових походів (сам термін "хрестові походи" з'явився лише в кінці XVII ст.; сучасники ж називали їх "Шлях до Святої Землі").

Історіографія цього питання надзвичайно об'ємна. За словами видатного радянського історика М.Заборова "... близько семи століть хрестоносна епопея, немов магніт, притягує інтерес знавців-фахівців і величезної читацької аудиторії. Подібно до вогнища, коли до нього підкидають сухий хмиз, інтерес цей то розгорався і спалахував яскравим полум'ям, то, у спокійніші періоди, знижувався до помірною рівня, але ніколи не згасав повністю. Хрестові походи перетворилися на вічну тему історичної науки" [3, с.5]. Серед багатьох складових цього унікального явища предметом зацікавлення дослідників стала історія взаємовідносин світської і духовної влади у державах хрестоносців.

Класичною в цьому ряду є дослідження англійського історика С.Рансімена [9], яке присвячене вивченню релігійної політики візантійських імператорів, ролі і значенню інституту Церкви в середньовічному соціумі.

Праця доктора богослов'я, професора патрології та східного богослов'я Віденського університету Е.Суттнера "Християнство Сходу та Заходу" [10] присвячена проблемі пошуку єдності між "церквами-сестрами латинської і східної традицій" в історичному аспекті. Автор вважає так: "Незважаючи на близьку спорідненість, що існує між ними, із визнанням єдності ситуація доволі неоднозначна. Необхідно осмислити численні історичні переплетення для виявлення причин, які призвели до цього; їх необхідно прояснити також для того, щоб покращити існуюче становище" [10, с.9].

Дослідженню церковної історії XI – XV ст. присвячена фундаментальна монографія А.Пападакіса та І.Мейендорфа "Християнський Схід та звеличення папства : Церква в 1071-1453 pp." [8].

Вагома частина історіографії складається з окремих публікацій, а також оказіональних згадок в узагальнюючих працях сучасних дослідників, серед яких варто згадати роботи: Р.Армура [1], Р.Бартлета [2], М.Еліаде [11], Ф.Кардіні [4], Ж.Ле Гофа [7] та ін.

Актуальність цієї проблеми спонукала й автора даної статті присвятити увагу даному питанню.

Метою публікації стало висвітлення церковно-державних відносин у державах хрестоносців на Близькому Сході, а також характеру стосунків між православною та католицькою християнськими спільнотами.

Виклад основного матеріалу. Поразки Візантійської імперії, яка була не в змозі відвернути загрозу сельджуцького завоювання, стривожили і західний християнський світ. Візантійський імператор звернувся до Заходу із проханням про військову допомогу у боротьбі за вільний доступ до святих місць у Палестині (мандри паломників до Святої землі на цей час стали вже традиційними).

18 листопада 1095 р. у м. Клермоні (Півд.Франція) зібрався церковний собор. Перед початком його засідань було зачитане послання Єрусалимського патріарха про важке становище християн у Палестині після її захоплення турками у другій пол. XI ст. 26 листопада 1095 р. на відкритому полі при величезному скупченні народу папа Урбан II у своїй промові засудив криваві зіткнення усередині християнського світу і закликав військову аристократію (французьку, у першу чергу) відгукнутись на молитви про допомогу, яка лунала зі Сходу, де християнській церкві загрожувала небезпека. Собор завершився під вигуки "Deus vult" ("Так хоче Бог"). Люди з рук папи отримували клаптики червоної матерії у вигляді хреста і прикріплювали їх до свого одягу [4, с.83; 5, стб. 1073, 6, с.45].

Після собору Урбан II відправив послання до архієпископів, де оголосив про початок хрестового походу. Всім його учасниками він обіцяв індульгенцію (звільнення від гріхів), захист сімей та майна під час походу [5, стб. 1074].

Отже, хрестовий похід, для якого у 1097 р. у Константинополі зібралось європейське рицарство, був відповіддю західного світу на прохання східного християнства про допомогу. У візантійській столиці надії поклалися на добровільних борців, що будуть ризикувати своїм життям за імператора та імперію. Однак латиняни йшли на завоювання у власних інтересах і мали на меті заснувати власні держави на Сході.

Хрестоносці зайняли землі, що простяглися з півночі на південь вузькою смужкою довжиною 1200 км. Основою цього державного утворення стало Єрусалимське королівство. Хоча воно і складалося з трьох васальних держав – князівств Антіохії, Триполі та Едеси, однак, фактично князівства ці зберігали незалежність.

Перший правитель Єрусалимського королівства, обраний рицарями-хрестоносцями, Готфрід Бульонський, відмовився від коронації. Він волів називати себе Захисником Гроба Господнього. Однак, надалі, принцип передачі корони у спадок витіснив практику обрання короля. Останньому не належала вся повнота влади у державі. Він розглядався лише як "перший серед рівних". У своїх сеньйоріях могутні феодали були цілковито незалежними, зосередивши у своїх руках вищу судову владу, право карбування грошей та інші прерогативи. Таке співвідношення королівської влади та феодалної аристократії зумовлювало слабкість Єрусалимського королівства та сприяло його децентралізації.

Політичній централізації заважали не тільки сепаратизм аристократії, суттєвою перепорою була також і відсутність сталих економічних зв'язків королівства. Торгівля знаходилася виключно в руках італійських та провансальських купців, які до того ж конкурували один з одним. Спроби королівської влади спертися на місцевих мусульманських та єврейських торговців успіху не мали.

Своїм важливим завданням, окрім звільнення від сельджуків святих місць Палестини, хрестоносці вбачали у забезпеченні єдності церкви. Вони бажали встановити загальну

ієрархію для всіх віруючих, гарантувати єдність і одразу ж зав'язали стосунки із християнами-греками. Однак як засіб возз'єднання церков завойовники розглядали, насамперед, свою військову та політичну перевагу. До того ж той чи інший хрестоносний правитель, призначаючи нових єпископів, надавав перевагу священикам, що прибули із Західної Європи, тому що це зміцнювало владу латинян. Яскравим прикладом такої політики стала історія взаємовідносин між представниками православної і католицької конфесій на території Єрусалимського королівства.

Захопивши Єрусалим у 1099 р. хрестоносці не знайшли там ані грецького патріарха, ані інших ієрархів (представники вищого грецького духовенства рятувалися від переслідувань з боку турків на острові Кіпр). Латиняни вирішили обрати свого патріарха. Звичайно, що ніхто не замислювався про сумнівну канонічність такого обрання. Однак місцеве населення досить схвально поставилося до цього вчинку. За висловом С.Рансімена: "... для багатьох православних сирійців греки, які керували їх церквою, були такими ж чужоземцями, як і франки" [9, с.69].

Перший латинський патріарх Арнольд з Шоке невдало розпочав свою діяльність. Він наказав вигнати секти єретиків з Храму Гроба Господня, потім він став катувати православних ченців вимагаючи від них відомостей про місце збереження православних реліквій. Через декілька місяців його змінив Даїмберт з Пізи (1100 – 1105 рр.). Він взагалі позбавив православну паству усіх церковних будівель. Однак єрусалимський король Балдуїн I повернув місцевим християнам їх права. Приводом для цього стала подія, що сталася у Велику Суботу 1101 р., коли не сталося чуда зішестя Святого вогню у Кувуклії до тих пір, поки в цьому обряді не взяли участь східні християни [9, с.69-70].

У 1169 р. візантійський імператор Мануїл I Комнін разом з місцевою латинською владою прийняв участь у відновленні найважливіших святинь. Він надіслав майстрів з мозаїки також до Храму Різдва у Віфлеємі, на стінах якого були зображені східні та західні святі. Ті ж майстри працювали у Храмі Гроба Господня, а також у церкві Успіня на горі Сион. Грецькі священики служили біля Гроба Господня. Грек Іоанн Фока, що здійснив паломництво до Єрусалиму у 1184 р., був задоволений наданим йому прийомом і згадував, що бачив у латинського єпископа Віфлеєма портрет імператора Мануїла [9, с.70].

Однак відносини між представниками двох християнських конфесій знову погіршилися, коли патріарший престол зайняв латинський патріарх Іраклій (1180-1191 рр.), який негативно ставився до православних [5, стб. 102].

Після повернення єгипетським султаном Саладіном (1171-1193 рр.) Єрусалиму під владу ісламу (1187 р.) сюди прибуло посольство з Константинополя із проханням повернути патріархат грецькому кандидату. Це було дозволено і грецький патріарх прибув до міста і розташувався у Святому Граді. Однак Саладін відмовився передати виключно під контроль грецьких ієрархів Святі місця. В угоді, що була підписана в Кур-де-Ліоні він дозволив латинянам зберегти у своїх руках побудовані ними монастирі та інші будівлі і навіть сам Святий Гроб [9, с.75].

Таким чином, з 1188 р. зберігаються два Єрусалимських патріархати: грецький в Єрусалимі та латинський – в місті Акка, причому обидва претендували на апостольське правонаступництво.

Однак з XIII ст. у православному Єрусалимському патріархаті зростає візантійський вплив. За підтримки імператора Андроніка II Палеолога патріарх отримав титул "хранителя святих місць" [5, стб. 104].

Ситуація, подібна Єрусалиму, повторювалася і в Антіохії. Здобувши місто хрестоносці підкорилися юрисдикції тамтешнього патріарха Іоанна IV. Певний час він був вищим церковним владикою як для греків так і для латинян. Однак, як тільки виникла ситуація, коли єпархія залишалася без єпископа, правителі хрестоносців брали на себе місію призначення нового ієрарха. Звичайно, що перевага у такій ситуації надавалася священикам, які прибували із Західної Європи. Нові латинські єпископи разом із грецькими ставали членами Синоду Антіохійського патріархату, поширюючи свою владу як на греків так і на хрестоносців.

Деякі грецькі єпископи покидали держави хрестоносців. Без сумніву, хрестоносці часто "допомагали" тому, щоб це сталося. Замість "недостойних пастирів" призначалися нові єпископи, латинські.

Століття пройшло у боротьбі між грецькими і латинськими претендентами. Лише у 1206 р. грецького патріарха було відновлено на антіохійському престолі Боемундом IV. Однак остаточно грецький патріарх затвердився на престолі тільки після того, коли Антіохійське князівство припинило своє існування (1268 р.). Але у той час місто лежало у руїнах і чисельність християнських громад значно скоротилася [9, с.76].

Історія Александрійського патріархату теж є досить уривчастою. Відомо, що у 1161 р. патріарх Софроній відвідав Константинополь. Александрійські патріархи зберегли зв'язок із Константинополем. З політичних міркувань, як піддані мусульманських правителів, вони не могли мати тісних стосунків із латинянами у Палестині. Однак, вони надавали причастя латинським купцям, які проживали у Єгипті, а також допомагали латинянам-полоненим, які там утримувалися біля 1190 р. Марк, патріарх Александрійський у своєму листі до візантійського каноніка Феодора Вальсамона задається питанням – чи необхідно і надалі перебувати у церковному спілкуванні із латинянами. Не дивлячись на цілком негативне відношення Константинополя до такої політики, патріархат не поривав відносин із папством: патріарх Микола навіть відправляє свого представника на Латеранський собор 1215 р. Правда, незабаром, відносини погіршилися. Це було пов'язано із політикою мамелюкських правителів, що не виказували інтересу до “західних” справ. У 1310 р. папа призначив латинського патріарха Александрійського. І, хоча призначення це було суто формальним, воно демонструвало, що Рим віднині не визнає грецької ієрархії [9, с.76].

Латиняни намагалися залучити до унії і представників давньосхідних церков. Коли хрестоносці прийшли на Схід у ліванських горах проживали мароніти (послідовники монофелітства), що не мали відносин з жодною іншою християнською церквою. За словами Суттнера :”Перед ними не ставало питання про те, чи буде ця унія із західноєвропейськими церквами відмовою від церковного спілкування з іншими східними церквами, тому що вони були зовсім ізольованими. Просто унія означала кінець їх цілковитій ізоляції” [10,с.58]. Вся маронітська громада на чолі із патріархом добровільно уклала унію із Римом.

Дружні відносини підтримували хрестоносці із віруючими Сирійської церкви. Подібні відносини склалися і з яковітами. Доходило навіть до того, що яковітські християни в Едесі хрестили власних дітей у латинських церквах. Коли у 1141 р. греки переконували латинського патріарха Антіохії, що яковіти та вірмени – еретики, обидві ці громади надали патріарху символ віри: він був перекладений, зачитаний та визнаний як істино правовірний. Крім того яковіти принесли клятву, що ніякого іншого символу віри вони не “...носили б у серці” [10, с.59].

Після того як Візантія в XI ст. підкорило вірменське князівство Багратидів , багато вірмен переселилися до південно-західної частини Малої Азії. Утворилося так зване маловірменське князівство, куди переїхав і вірменський католикос Григорій III. Вірменські ієрархи брали участь у багатьох соборах, що скликалися у державах хрестоносців. Тому зв'язки Малої Азії із західноєвропейською церквою були дуже тісними. Мало того, у кінці XII ст. папа Целестин III увінчав маловірменського князя королівською короною. В 1199 р. папський легат кардинал Конрад фон Віттельсбах прийняв декларацію маловірменської церкви про унію. Це було не насильно нав'язане об'єднання. “...вірмени не просто міняли свої старі традиції на те, що вони переймали, а інтегрували західноєвропейський вплив до власної церковної спадщини, при цьому цей вплив було сприйнято на їх давній батьківщині, куди, як відомо, хрестоносці не дійшли” [10, с.60].

Отже, хрестовим походам (незважаючи на різні мотиви, що спонукали людей до участі в них) ще раз вдалося підкреслити велич духовних засад у житті людини, а також утвердити в тій чи іншій формі перевагу церковного начала над світським, влади римського понтифіка та кардиналів. Іншими словами, утвердити сформульовані Григорієм VII в XI ст. основні принципи теократії, згідно з якими папству повинна належати не тільки вища духовна влада у світі, але і вища світська.

Однак поява колоній хрестоносців на східних землях загострила суперечки між трьома східними патріархами та Римом. За висловом С.Рансімена: ”Хрестоносці принесли не мир, але меч, і цей меч розрубав єдність християнського світу” [9, с.77].

Література

1. Армур Р. Христианство и ислам: непростая история / Роллин Армур; пер. с англ. А.Гумеровой, Ю.Маслова. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 336 с.
2. Бартлетт Р. Становление Европы: экспансия, колонизация, изменения в сфере культуры. 950-1350 гг. / Роберт Бартлетт; пер. с англ. С.Б.Володиной. – М.: РОССПЭН, 2007. – 432 с.
3. Заборов М.А. Историография крестовых походов: (литература XV – XIX вв.) / М.А.Заборов. – М.: Наука. 1971. – 368 с.
4. Кардини Ф. Европа и ислам: история непонимания / Франко Кардини; пер. с итал. Е.Самгиной, А.Карловой, А.Митрофанова. – СПб.: Александрия, 2007. – 332с.
5. Католическая энциклопедия: В 4 т. – Т. 2. – М.: Изд-во Францисканцев, 2005. – 1818 стб.
6. Куглер Б. История крестовых походов / Бернард Куглер. – Ростов-на-Дону, 1995. – 512 с.
7. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Жак Ле Гофф; пер. с фр. А.Поповой. – СПб.: Александрия, 2007. – 398 с.
8. Пападакис А., Мейендорф И., прот. Христианский Восток и возвышение папства: Церковь в 1071-1453 гг. / Пападакис А., прот. И.Мейендорф; пер. с англ. Левитского А.В., Рахновской У.С., Чеха А.А. – М.: Православ. Св.-Тихонов. гуманитар. ун-т., 2010. – 630 с.
9. Рансимен С. Восточная схизма. Византийская теократия / Стивен Рансимен; пер. с англ. Т.Б.Менской. – М.: Наука; Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 239 с.
10. Суттнер Э. Христианство Востока и Запада / Эрнст Суттнер; пер. с нем. О.Величко. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 320 с.
11. Элиаде М. История веры и религиозных идей: В 3 т. / Мирча Элиаде; пер. с фр. Н.Б.Абалковой, С.Г.Балашовой, А.Д.Давыдовой, Н.Н.Кулаковой, А.А.Старостиной. – М.: Критерий, 2002. – Т.3. От Магомета до Реформации. – 352 с.

Wadym Orehowskyi

Mutual relations of society and spiritual power are in the states of crusaders (XI - XIII c.)

In the article church-state relations are illuminated in the states of crusaders that were founded by the West-European knights after the first cross hike on Near east. Considerable attention is spared to character of relations between representatives Orthodox and catholic christian confessions.

Keywords: the Cross hikes, states of crusaders, Byzantine empire, christianity, church-state relations.

Вадим Ореховский

Взаимоотношения светской и духовной власти в государствах крестоносцев (XI - XIII в.)

В статье освещаются церковно-государственные отношения в государствах крестоносцев, которые были основаны западноевропейскими рыцарями после первого крестового похода на Ближнем Востоке. Значительное внимание уделено характеру отношений между представителями православной и католической христианских конфессий.

Ключевые слова: Крестовые походы, государства крестоносцев, Византийская империя, христианство, церковно-государственные отношения.